

ISSN 0350-185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LXVI

*У СПОМЕН НА АКАДЕМИКА
ИРЕНУ ГРИЦКАТ*

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџан-Премк,
др Милка Ивић, др Лили Лашкова, др Александар Лома,
др Софија Милорадовић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Предраг Пипер, др Слободан Ремейић, др Андреј Н. Собољев,
др Живојин Сјанојчић, др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска,
др Драго Ђујић, др Виктор Фридман*

Главни уредник:

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2010

ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

ЗАВИСНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЦИЉА*

Описане су зависне реченице које се углавном уврштавају у одредбене намерне (*Устџао је рано да би на време ситиџао на посао*), али им се приписује и улога допуна управног предиката (нпр. *Иде да сјава*). Ове клаузе са значењем циља одликује: везник *да* + презент у потврдној форми, могућност замене инфинитивом и(ли) падежном конструкцијом, основни глаголи кретања у управном делу, специфична синтаксичко-семантичка обележја и интерпункцијска неиздвојеност.

Кључне речи: стандардни српски језик, синтакса, намерна реченица.

1. Тежиште овог рада стављено је на зависне клаузе које се на основу структурно-функционалног критерија могу тумачити као циљне допуне управних предиката. У складу с тим ексцерпирани су из књижевних текстова савременог српског језика¹ клау-

* Рад је део пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка исјраживања* (2006–2010), финансираног од Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Корпус чине савремена књижевна дела: Д. Киш (1982) *Башица, ђејео*. Београд: Нолит; Д. Киш (1990) *Мансарда*. Изабрана дела Данила Киша. Београд: БИГЗ; И. Секулић (1968) *Кроника ђаланачког ѓробља*. Београд: Београдски графички завод; А. Тишма (1994) *Ујојпреба човека*. Београд: Књига комерц; М. Црњански (1987) *Дневник о Чарнојевићу*. Београд: Нолит; З. Ђирић (2002) *Хобо*.

зе (уз моционе глаголе) с везником *да* и презентом, будући да су оне, како тврди И. Грицкат, „каснији заменици инфинитива“ (Грицкат 2004: 80–84), а то се може објаснити тиме што се допунски однос развија непосредно између управне речи и падежног додатка или инфинитива, нпр., *сигнал за долазак, жели доћи ...*

Према учењу А. Белића „допунске (падежне) синтагме само по облику, могу бити по значењу одредбене“ (Белић 1998: 472)². Исто важи и за допунске клаузе. Са семантичког аспекта оне су обавезне, будући да је њихова појава мотивисана значењем управних речи, док су реченице које се додају главној клаузи, по правилу, факултативне.³ Реченицом као допуном реферише се о непредметном, апстрактном садржају различитих предикатских израза, док се реченичним додатком дају информације о условима, начинима реализације или смештања радње у одређену ситуацију означену главном предикацијом, а то може бити и *намера* (као субјективна одлука)⁴ ради које се предузима каква свесна акција.

За Стевановића намерне реченице по синтаксичкој функцији јесу допуне (Стевановић 1974: 845). У *Граматици српског језика*, међутим, оне се сврставају у *одредбе циља*, којима се проширује информација више реченице, а неке могу бити „*дојуне за циљ*, уз глаголе свесно предузетог кретања,“ када се „постојање намере при предузимању кретања већ подразумева [...] Овакве реченице су увек потврдне, не могу стајати испред главне, типичан облик им је *да* + презент, а субјекат им је једнак субјекту непрелазног, односно објекту прелазног глагола кретања“. Тако аутори истичу битна обележја тих клауза као циљних допуна (Станојчић и Поповић 1992: 316–317).

Београд: Народна књига, Алфа; Д. Ћосић (1997) *Корени*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. Код примера наводила сам следеће скраћенице: Д.К. БП; Д.К. М; И.С. К; А.Т. УЧ; М.Ц. ДЧ; З.Ћ. Х; Д.Ћ. К.

² А. Белић је утемељио учење о синтагми као јединици која чини јединство представе, тј. значења или функције (1998: 128).

³ Поделу зависних реченица на допуне као обавезне и додатке као факултативне синтаксичке јединице заступа немачки лингвиста Енгел, чији је модел представљен у *Граматици* (Мразовић 1999: 500). Тај принцип примењујем у студији Ружић 2006: 172–174.

⁴ Тако је *намера* дефинисана као психолошки појам (Крстић 1996).

Разматрајући сложену категорију циља (тј. теличности) унутар „категоријалног комплекса каузалности“, П. Пипер истиче да су са финалним значењем комбиноване категорије: аниматност, узрок, услов, агентивност, време и модалност (Пипер и др. 2005: 803–812). Описујући *циљна значења* предлошког акузатива, Н. Арсенијевић уочава интерференцију циља са просторном, социјативном, објекатском и наменском категоријом, уз дистинктивни критериј директност/индиректност циља (Арсенијевић 2003: 239–256). Ауторка објашњава природу датих синтаксичких конструкција и с обзиром на лексичку семантику именица.

2. Пошто су у центру овог рада циљне реченичне предикације које могу бити номинализоване предлошким акузативом са значењем циља, овде је у обрнутом смислу вршена анализа. Зависним клаузама, уведеним везником *да* и немобилним презентом,⁵ управљају основни глаголи кретања. За разлику од *рашчлањених*⁶ намерних реченица, допунске клаузе с истим значењем карактерише *нерашчлањеност* (уп.: *Испружио је руке /са намером/ да дохвати лоптицу* и *Иде да вечера*).

Семантичкој категорији финалности блиске су категорије *иницијалности*, *циљности*, *намена*, *сврха*, па их је тешко диференцирати.⁷ Овде полазимо од тога да се зависним предикацијама могу изразити радње које су мотивисане пре свега потребама, нагонима или тежњама човека као свесног бића да то чему тежи оствари сам, у заједници са ким или пак да неко други буде извршилац његовог наума (*Сео је да руча; Звао га је да попије кафе; Одвео их је да спавају*). При томе, акценат је стављен на лексичка

⁵ Према М. Ивић (1970), за исказивање намере употребљавамо презент немобилног карактера, који је могуће заменити инфинитивом под одређеним условима.

⁶ Видети поделу зависних реченица према структурном критерију *рашчлањености* /*нерашчлањености* у Академијиној граматици руског језика (*Русская грамматика* II. Москва, Наука, 1980: 467–615).

⁷ У психологији појмови као што су намера („свесна или несвесна усмереност понашања“), интенција („смерање, намера, усмереност ка неком циљу“), циљ („оно чиме се завршава нека делатност, оно што је сврха одређене делатности“) слично су детерминисани. Тврди се да је личност „у сталном интенционалном односу“, а интенционалност важи и за животиње (Крстић 1996).

значења управних и зависних предикација, као и на специфичност њиховог структурно-функционалног повезивања.

2.1. Клаузе као циљне допуне. Ако су две предикације (с истим агенсима) семантички и синтаксички повезане тако да чине својеврсно функционално-значењско јединство (нпр. *Сео је да руча, Иде да сјава, Ойишао је да шражи помоћ*), тада се друга може сматрати допуном циљног типа уз глаголе којима се реферише о свесно предузетом, усмереном кретању чији је исход, односно крајњи *циљ*,⁸ означен зависним делом па инкорпориран у јединствену целину.

Реч је о фреквентним структурама с основним глаголима кретања (*ићи, њоћи, ойићи, доћи, изаћи, сићи*),⁹ с глаголима типа *сесји, лећи* и сл., када су промене места или положаја тела у простору замишљене као постизање каквог циља.

Клаузе са значењем циља реферишу о радњи као о достигнутом циљу (без обзира на аспектуалност управне предикације) смештеном у просторне релације: *Иде да легне* (у кревет), *Легао је* (у кревет) *да сјава, Сео је* (за сто) *да руча*. Уз глаголе *лећи* и *сесји* допунске предикације означавају оне радње које је могуће обавити у лежећем или седећем положају: *лећи* – спавати/одмарати се, *сесји* – јести, писати итд.¹⁰

Оваквим исказима пресупонирана је готовост какве циљне радње, за коју, иначе, постоји спремност агенса да је оствари.¹¹ У њима глагол кретања сигнификује саму покретачку снагу агенса да чини што:

⁸ Арсенијевић дефинише *циљ* као „нереализовани производ жеља или тења живог агенса“ (2003: 239).

⁹ Битно обележје тих глагола у односу на друге (*ходаји, шрачји*) јесте компонента циљности, а уз то они реферишу о напуштању или освајању неког простора. Глаголи *шрачји, јурији, врајији се* (доћи поново на исто место) ређе се употребљавају јер су другачије семантизовани.

¹⁰ Уз исте глаголе други део у презенту не може бити номинализован, будући да се њима означава заузимање одређеног положаја тела у простору, док су другачијег типа радње *сјаваји, сунчаји се, ручаји*.

¹¹ Таквој интерпретацији примера погодује појава управног глагола од перфективног вида, а употребом глагол *ићи* у датом контексту постсупонирана је извршеност радње, која потиче од решености носиоца да се то деси, нпр.: *Идем ја!*

Око десет сати, кад су већ пошли да легну, чуло се одједаред ... да се на друму зауставила кола (И.С. К, 55); ... кажи лепо господину Бранку лаку ноћ, па да нас двојица идемо да вечерамо и да спавамо (И.С. К, 186); ... а кад сиђе да обедује ... (А.Т. УЧ, 148); Једаред, ушао да руча ... (И.С. К, 24); Пред зору ... легао сам, да спавам (М.Ц. ДЧ, 42);¹² Вера је изнела светло суро ћебе ... и легла да се сунча (А.Т. УЧ, 102); Ја бих тада, ... одлазио, тобоже случајно, да се пружим на отоману (Д.К. БП, 40); Старији би ... раширили ћебе и сели да се картају (А.Т. УЧ, 136); ... моли Средоја за оловку и седа да напише неколико речи (А.Т. УЧ, 260).¹³

Зависни предикати овде првенствено сигнализирају заузимање места где треба да буде финализована дата радња (*лећи* негде). У сам чин кретања који не мора бити ни започет (*Иде да легне*) инкорпорирана је јединствена представа о циљном кретању: мењање положаја тела агенса у простору – из усправног у водоравни. Кад су у питању стања (*сјавати*) или активности (*ручати*), опет имамо јединствену представу о кретању и циљу као задовољењу психофизиолошких потреба (за сном, за храном и др.) или активности својствених човеку: *Иде да сјава / да руча / да се сунча / да учи / да ради*. У основи таквог усмереног кретања стоји заправо вољни напор, тзв. енергетски потенцијал (нагон), па је ту имплицирана деонтичка компонента потребе, нужности („треба, мора“ *да руча / да учи*).¹⁴

На семантичком плану те структуре карактерише концепт циља интегрисаног у кретање, агентивност, непосредна лоцираност, имплицирана лексичком семантиком предиката. На синтаксичком плану то су нерашчлањене структуре, чији је други део

¹² Необична је појава зареза пред конструкцијом са *да* и презентом, али то је индивидуално стилско обележје писца, који на тај начин врши експресивно рашчлањавање своје реченице.

¹³ Војновић (2002: 52) налази потврду за инфинитив у позицији финалне допуне, „али без потенцијалне нијансе“ уз глагол *седаћи* у језику Ј. С. Поповића: *ко у гостиионици са другима седа јесћи*. У примерима из мог корпуса с глаголом *сесћи* обавезна је конструкција *да* + презент.

¹⁴ Ако импулс за те радње потекне од неког наредбодавца (*иди да једеш*), то не подразумева спремност или потребу потенцијалног извршиоца да чини оно што му је задато.

замењив инфинитивом при идентичним агенсима, евентуално, предлошким акузативом (*иде да руча / ручајѝи / на ручак*).

Поједине примере можемо интерпретирати као перифрастичне предикате с моционим глаголом којим се реферише о започињању, односно завршетку усмереног кретања, а другим глаголом именована је радња (нпр. шетња, посета) која започиње од неког локализатора или се завршава негде: *ојѝишао је да шејѝа* (= одшетао је), *доћи ће да ме ѝосејѝи* (= доћи ће у посету, посетиће ме). Нпр.:

Увече, изађе да прошета ... (И.С. К, 234); Он полази да испрати Веру... (А.Т. УЧ, 138); Прота дошао да је посети ... (И.С. К, 97); Ишла је госпа Нола да обиђе удовицу (И.С. К, 103); ... а млађи отишао да служи војску (И.С. К, 270); ... а човек пред прозором у по речи окрете се да бежи (И.С. К, 55).¹⁵

У функцији зависног предиката којим управља такође глагол кретања може бити и прелазни глагол са обично предметним објектом (аниматност – / +) типа *циља* (нпр. *иде да кујѝи храну*→ ПО ХРАНУ, *дошли су да ме зову*→ ПО МЕНЕ),¹⁶ а присутно обележје нужности понекад је експлицитано модалним глаголом *морайѝи* у главној клаузи:

Вера се облачи, излази да купи хране (А.Т. УЧ, 154); ... која је, упркос наговорима мужа, коме није веровала, кренула сама да потражи помоћ за сина ... (А.Т. УЧ, 108);¹⁷ Отишао је да прими новац (И.С. К, 267); ... морао је поћи да негде потражи стан (А.Т. УЧ, 257); Дошли су да ме зову, јер ме је прота тражио (М.Ц. ДЧ, 63); У једном таквом моменту госпа Нола устаде да донесе послужење (И.С. К, 62); Мора одмах поћи да потражи неку власт (А.Т. УЧ, 116).

Кад је у питању предикат типа *ѝражѝиѝи*, циљ тог усмереног кретања (*ићи у ѝоѝрагѝу*, трагати за чим) јесте проналажење

¹⁵ У синонимичном односу са претходном конструкцијом стоји идиом *ојѝићи у војску*, а овај пример може бити интерпретиран фазним глаголом и инфинитивом: *ѝоче бежайѝи*.

¹⁶ Овакве примере са конструкцијом ПО + именица у акузативу Арсенијевић тумачи као индиректно испољавање циља (2003: 246).

¹⁷ Апстрактни појам *ѝомоћ* претпоставља постојање аблативног агенса (онога од кога треба да стигне помоћ).

објекта: *Адвокаџи их је оставио у колима, а сам дошао пешце да њих обради конак* (А.Т. УЧ, 158). Тако конципирана акција кретања треба да резултира налажењем објекта потраге.

Крајњим циљем кретања може бити и финализација различитих послова (в. примере доле). Радње као што су уговарање посла, куповање, држање предавања и др. подразумевају такође агенсе с активном улогом контролора тих акција (у психолошком смислу кретање је некад усмерено на другога с којим агенс настоји да успостави различите врсте комуникативно-социјативних односа), нпр.:

Чим је Барон отишао да доврши посао због ког је дошао ... (З.Ћ. X, 69); Дошао си да уговориш нову тезгу ... (З.Ћ. X, 28); Могли бисте једном поћи са мном, кад идем да поднесем извештај (А.Т. УЧ, 104); А ми нисмо дошли да му нудимо нове ледомате и клима-уређаје, већ нешто много врелије. (З.Ћ. X, 189); ... нисмо дошли да пазаримо ... (З.Ћ. X, 169); ... долазио је да провоцира моју радозналост (Д.К. БП, 151); У туђини она непозната дошла је да ме утеши, јер сам плакао над вешалима (М.Ц. ДЧ, 78); Ја сам дошао да одржим у вашем граду предавање поводом комеморације (Д.К. БП, 150).

Ако се зависним предикацијама уз глагол кретања реферише о визуелном обухватању каквог објекта из датог перцептуалног поља, онда је то крајњи циљ започетог или завршеног кретања конципираног као јединство представе моционе и визуелне радње: *Жена која је долазила да погледа кућу, почела је да њој краде домаћина* (И.С. К, 31).

Треба истаћи да, изузев глагола *ићи*, *долазити*, *одлазити*,¹⁸ у осталим примерима оба глагола су обично свршеног или пак различитог вида, као нпр.: поћи – *лећи*, ући – *ручајти*, доћи – *посејити*, *кујити*, *видети*, *појражити*; сести – *ручајти*; лећи – *сјавати*; долазити – *видети*, *провоцирати* итд. Баш таква морфосемантичка обележја сигнализују готовост радњи постављених као циљ.

Крајњи циљ *кретања* на шта су човека нагнале извесне околности, може бити и „оздрављење“, премда се тешко може утица-

¹⁸ Ова два итеративна глагола означавају радње које су се извршиле више пута у прошлости.

ти на то снагом воље.¹⁹ Упркос томе, овај пример открива да код носиоца кретања постоји велико очекивање да сам „одлазак“, тј. промена места, доноси оздрављење: *Збогом, идем да оздравим* (М.Ц. ДЧ, 82).

Примери у којима носилац кретања није свесно биће могу се објаснити тиме што се интенционалност везује и за подсвест, сан и може се пренети на нежива бића и животиње. Нпр: ... *нисам усїео да ухваїтим їај їренуїак када анђео сна, їај велики ноћни лейїир, дође да ми својим крилима заклоїи очи* (Д.К. БП, 25); *Приїајићу се, їа када медвед-смрїї дође да ме оњуши, да їоверује да сам мрїав* (Д.К. БП, 28).

2.2. Предикатски изрази с компонентом интенционалност у лексичком садржају (нпр. *биїи сїреман* за што, *їежїиїи, сїремїиїи* ка чему, *борїиїи се* за што итд.)²⁰ управљају допунама којима се непосредно изриче радња постављена као циљ коме се тежи: *Он зайањено усїукне и гоїшово се сїрема да зайвори їред њом враїа...* (А.Т. УЧ, 138); *Сїремам се да їосейїим г̀радић свеїоџ Андреје ...* (М.Ц. ДЧ, 117); ... *и она би се ускоро їојавила на каїији, сїремна да с њим сиће у їодрум* (А.Т. УЧ, 68); ... *сїавио је їрсїї на усїа, сїремао се да заг̀ризе* (З.Ћ. Х, 148); *Бори се да їоїале и їобију све* (Д.Ћ. К, 109). Ове допунске клаузе често могу бити номинализоване акузативом с предлозима: *на, за*.²¹

2.3. Клаузе као циљне одредбе. У многим примерима, међутим, управни глаголи кретања детерминисани су месном одредбом директивног типа, којом се заправо конкретизује место као крајњи циљ кретања, где ће бити финализована циљна радња

¹⁹У својој студији Ј. Мелвингер тврди да таква стања није могуће планирати, па отуд није могућа ни употреба инфинитива.

²⁰М. Стевановић (1974: 846) с разлогом истиче да су намерне реченице „најсродније с реченицама за жељу, готовост и спремност. Али су оне различне и од ових“.

²¹Анализирајући номинализоване структуре где је интенционално значење кондензовано акузативом с предлогом *за*, М. Радовановић (1978: 88) тврди следеће: „У оваквим примерима ... тешко је разграничити *инїенционално значење* од значења *семанїичке доїуне*, па се, отуда, ... намеће у овом погледу неутрална, недистинктивна семанїичка интерпретација без облика потенцијала (Да + V)“.

о којој реферише зависна предикација (*одлази у мензу да руча*, тј. одлази у мензу, где ће ручати), уз обавезно идентичне агенсе:

Одлази ... у мензу да руча и вечера (А.Т. УЧ, 125); Сутрадан, младићи дошли у гимназију да покупе што им је још од ствари тамо остало, и да се од наставника дефинитивно опросте (И.С. К, 140); Отишао је у град да потражи неко возило ... (А.Т. УЧ, 157); Онда ... идем у кухињу да помажем мајци и да покупим кашичицом слој надева са дна шерпице (Д.К. БП, 24); Па јури у град ... да купи то некакво топло а ипак нежно парче одеће (А.Т. УЧ, 15); Отићи ће у разред да одржи последњи час (Д.Ћ. К, 241); Долазио је кући само да се обрије (Д.К. БП, 111); Стаде уз багрем да је сачека (Д.Ћ. К, 129).²²

Овако структуриране клаузе представљају одредбе месног појма, којима се дато место спецификује и према замишљеној радњи која треба да се ту догоди.

Елиминисањем одредбе циља мења се функционално-структурни тип клаузе и семантички однос између моционе и зависне предикације, и успоставља чвршћа веза, таква да друга клауза преузима улогу непосредне циљне допуне (уп. *Идем у кухињу да /шамо/ једем* и *Идем да једем*). У том случају податак о месту реализовања замишљене радње потиснут је у други план, а у жижи је циљ конципиран као јединствена, недељива целина с усмереним кретањем.

Ако се у позицији циљног адвербијала нађу лица, зависном предикацијом реферише се о акцији у коју је укључено на одређени начин и то лице (као објекат, адресат, коагенс), тако да омогући остварење циља:

Никола ... пође ка гласу у помрачини, да га задави и баци напоље (Д.Ћ. К, 61); Једно преподне дошао је до госпа Ноле председник српске црквене општине да замоли неки већи прилог (И.С. К, 66); Дошао је код оца да се опрости (М.Ц. ДЧ, 112); ... и кренула према мени да ме помилује по коси (Д.К. БП, 203).

²² Има примера са потенцијалом уз везник *да* којима управљају глаголи кретања: ... *ћрчи на њијацу да би најмила носача* (А.Т. УЧ, 119), који откривају претежнију компоненту финалности.

Понекад је зависном предикацијом означено оно што не може зависити од нечије воље, но ту је пресупонирано очекивање да промена места може да утиче на промену начина живота или да донесе смрт, чиме се истиче неминовност крајњег исхода свесног кретања усмереног на неки локализатор:²³ *Сасѿао се само са женом ... и ойишао некуд да йоново нађе живоѿи* (И.С. К, 30); *Нано, да идем на салаш да живим* (И.С. К, 93); *Ойѿушѿен сам из војске и ѿуѿоваћу у мој завичај да умрем, мада ми лечник рече, да ћу жи-вейѿи још ѿридесетѿ година* (М.Ц. ДЧ, 119).

2.4. Фактитивно-циљне клаузе. Уз прелазне предикате типа *звайѿи* или *слаѿи*, *даѿи*, *йонудѿи* и др. (*Оѿац ѓа звао да дође на вечеру*, Д.Ћ. К, 89; ... *йозвао сам Бокана да ѿриђе*, З.Ћ. Х, 14; *Кад ... шаље калфу да види шѿа ѿо раде деца*, И.С. К, 219; ... *да ме йошаљу у Беч да учим*, МЦ, ДЧ, 48; *Обишао је неке йозна-нике ѿравнике који су ... били йослаѿи да раде у Новом Саду*, А.Т. УЧ, 107) семантички објекат или адресат главног предиката постаје субјекат у зависној клаузи, а агенс управног глагола има улогу иницијатора радње.²⁴ Циљ радњи типа *давања*, *слања*, *йозива* може се саопштити предлошким акузативом (на пробу, на учење, на рад). И овде се обе радње, премда имају различите агенсе, могу сматрати јединственом целином, будући да је планирани циљ предузете акције интегрисан у активност циљно усмерену на потенцијалног извршиоца.

Да управни предикат може бити „каузативни глагол којим се означава узроковање кретања какве особе, односно узроковање њеног премештања у простору ...“ утврдила је Ј. Мелвингер (1986: 28). Нпр.: *Кад ме бледоѿ и йоѿуреноѿ одведоше у собу да сѿавам, дуѿо су ме љубиле и смејале се...* (М.Ц. ДЧ, 66); *Водио је девојчице да ѓледају Тисин водени цвейѿи* (И.С. К, 126). У примеру: ... *ѿакође су йочели да му доводе своје збуњене дечаке и девојчице да их йоду-чава* (А.Т. УЧ, 258) агенс каузира радњу планирану над пацијенсом коју треба да обави неко други.

²³ Према тумачењу психолога, *финално* је оно што се односи на завршне исходе (сам живот).

²⁴ У текстовима из 19. века примећено је да се у таквим хетеросубјекатским ситуацијама уз исти тип глагола употребљава као интенционална допуна инфинитив (Петровић, Војновић 2005: 81).

3. Намерне клаузе као рашчлањене структуре. Ако се првом предикацијом реферише о било каквим активностима агенса које треба да омогуће остварење планиране радње, о чему информише друга предикација, то су намерне клаузе рашчлањене структуре.²⁵ Између те две предикације повезане финалним семантичким односом може се развити узрочна клауза с лексемама типа *циљ*, *жеља*, *намера* и сл. У већини примера из корпуса неидентични су субјекти и њима управљају различити глаголски предикати, што је карактеристично за намерне клаузе у ужем смислу.²⁶

Потенцијалом уз везник *да* истиче се интенционалност, поред финалности, док је за конструкцију са немобилним презентом карактеристична пре свега циљност (М. Ивић: 1970). Уп.: *Излази да кући хране и циђаретије ...* (А.Т. УЧ, 121); и *Гонили су нас друмом у њрк да бисмо шићо њре сѡићли* (А.Т. УЧ, 185).

У старосрпској пословно-правној писмености, према истраживању С. Павловића (2009: 281–288), доминира везник *да* у намерним клаузама,²⁷ које су обично постпоноване. Ауторова запажања везана за тај дискурс важе и за данашњи књижевни језик, нпр.:

Даћу ти дукат да кажеш капетану да ме одмах позове у канцеларију (Д.Ђ. К, 222); ... најавили смо се тако што смо банули да нам не утекне (З.Ђ. Х, 188); Да скратим досаду, почех да вежба мѡу-цицу (Д.К. М, 81); Не би ли и они прихватили, он запева сам, из свег гласа (Д.Ђ. К, 86);²⁸ Испрсих се како бих могао да удахнем ваздух (З.Ђ. Х, 137);²⁹... пева само зато да би понизио сеоске лармације (Д.К. БП,

²⁵ Значење намере „има елеменат планираног остварења циља“ (Пипер и др. 2005: 809).

²⁶ И уз глагол типа *чекаћи* с експлицираним објектом остварена је финална клауза када је то чекање замишљено тако да посредством другог партиципанта (тј. његовог доласка) дође до реализације планиране радње: *Наредних дана чека Бернистер/а, да се с њим доћовори ...* (А.Т. УЧ, 137), тј. чека /да дође Бернистер/...

²⁷ О томе како је текао развој реченица са *да* + *инд. ѡрезенић* у ширим балканским релацијама говори Ј. Седлачек (1970: 63), закључивши да је „*да* у српско-хрватском језику сачувало карактер лексичког средства реченичне модалности, док је у споредним реченицама код њега преовладала везничка функција“.

²⁸ Оваква конструкциона решења веома су ретка јер су стилски обележена.

²⁹ Будући да везник *како* наглашава „инструменталски карактер финалне реализације“, у таквим случајевима „финално значење има нијансу консеквентног“ (Ковачевић 1998: 100).

107); ... и прижељкују да су милионери, или инспектори полиције, али зато да би себи уредили баснословну јавну кућу ... (А.Т. УЧ, 26).³⁰

4. **З а к љ у ч ц и.** Истакнуте су специфичности конструкција *да* + *ѿрезениѿ* уз типичне глаголе кретања у чији је семантички потенцијал уграђена компонента циљности, што може бити експлицирано и одредбама директивног типа. Будући да су то реченичне предикације, њима се реферише о радњи као циљу (*Идем да сѿавам*), а не као тачки у простору која треба да буде достигнута кретањем (*Идем у собу*), па је та циљна радња заједно са моционом чврсто повезана у целину или ту везу остварује посредно, преко конкретизованог циља кретања (*Идем у собу да ѿамо сѿавам*). У питању су предвидљиве, уобичајене активности (психофизиолошке, физичке, социјативне, перцептивне и др.) које могу бити планиране и контролисане од истог актера, као носиоца, иницијатора, каузатора. Оне су конципиране на једној страни као јединствена представа о циљном кретању, а на другој страни, то је кретање којим треба да се прво освоји какво место, а затим да се ту оствари циљ.

То су клаузе којима се изражава намера у ширем смислу,³¹ блокиране презентом уз везник *да*, чије предикације реферишу: 1) о крајњем циљу кретања инкорпорираним непосредно у само кретање (*иде да сѿава*), 2) о циљу какве тежње, стремљења, залагања, спремности итд. агенса да чини што (*сѿрема се да сѿава*), 3) о циљној акцији укљученој посредно, преко локализатора, у акцију кретања (*иде у кухињу да руча*), 4) о иницираној, каузираној циљној радњи коју треба да спроведе други актер (*зове ѿа да дође*).

А ако се ради о намери као свесној одлуци човека, узрокованој или условљеној његовом жељом, ради које он предузима било какву активност, онда се то изражава финалним клаузама, у ужем смислу (*зауставио је ауѿо да ѿрође ѿворка људи / да / како би прошла ...*), немаркираним у погледу везника, употребе презента, идентичности агенса, дистрибуције. Тим реченицама

³⁰ Као што видимо, испред везника *да* и потенцијала налазимо понекад прилог *зайо* сам или у комбинацији са рестриктивним прилогом *само*.

³¹ Подтип су намерних клауза, јер је намера појам вишег степена апстрактности него што је циљ, она се искључиво приписује човеку као свесном бићу и може се везати за његове различите активности.

рашчлањене структуре експлициран је, у ствари, садржај жеље, вољног мотива, односно планиране акције, која је омогућена било којом радњом која јој претходи. Стога се оне могу сматрати експликативним предикацијама, чији супституент не може бити инфинитив, док циљне клаузе имају нерашчлањену структуру и њима се само допуњује или накнадно одређује оно што је већ инкорпорирано у семантичку структуру управних предикација.

Циљирана литератѹра

- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. „Акузативне синтагме с предлозима у савременом српском језику (I, II).“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1 (2003): 107–263, XLVII/2 (2003): 53–216.
- БЕЛИЋ, Александар. *Опшћа лингвистика. О језичкој природи и језичком развоју*, I, II. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- ВОЈНОВИЋ, Јелена. „Синтаксичке допуне и одредбе у језику Јована Стерије Поповића.“ *Прилози проучавању језика* 33 (2002): 41–58.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Судије из историје српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ИВИЋ, Милка. „О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици са везником да.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XIII/1 (2004): 43–54.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Друштво „Рашка школа“, 1998.
- КРСТИЋ, Драган. *Психолошки речник* (треће, допуњено издање). Београд: Савремена администрација, 1996.
- МЕЛВИНГЕР, Јасна. „Инфинитивна кондензација финалне зависне реченице у савременом хрватском или српском језику.“ *Научни сасѹанак славистиа у Вукове дане* 15/1 (1986): 123–131.
- МРАЗОВИЋ, Павица, Зора Вукадиновић. *Граматиика српскохрватског језика за сѹранце*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића – Сремски Карловци: Добра вест, 1999.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Сѹаросрпска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

- ПИПЕР, Предраг и др. *Прилози грамајици српскога језика. Синтакса савременога српског језика. Простра реченица*. Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2005.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава, Јелена Војновић. „Употреба инфинитива у текстовима са почетка 19. века.“ *Научни састанак славистиа у Вукове дане* 34/1 (2005): 71–88.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. „Именица у функцији кондензатора.“ *Зборник за филологију и лингвистику* XX/2 (1977): 83–91.
- РУЖИЋ, Владислава. „Допунске реченице у савременом српском језику I.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLIX/1 (2006): 123–219.
- SEDLÁČEK, Jan. „Српскохрватске потврде о развјетку реченица са да у јужним словенским језицима.“ *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/2 (1970): 59–70.
- СТАНОЛЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамајика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1992.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II. Грамајички системи и књижевноејезичка норма. II. Синтакса*. Београд: Научна књига, 1974.

Резюме

Владислава Ружич

ЗАВИСИМЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЦЕЛИ

В работе рассмотрены зависимые предложения со значением цели в современном сербском языке, которые непосредственно или посредством обстоятельства места связаны с основными глаголами движения (напр., *Иде да сјава, Отишао је у ресџоран да руча*). Установлено, что структурирование таких конструкций с союзом *да* и глаголом в форме настоящего времени обусловлено прежде всего значением главных слов (глаголов движения), семантический потенциал которых содержит целевой компонент. Согласно структурно-функциональному

критерию, данные предложения относятся к нераспространенным придаточным. Они могут быть заменены инфинитивом при идентичных агенсах. В грамматиках сербского (и хорватского) языков данные предложения относятся к «финальным клаузам».